

וימצא שם זקן אחד יושב והוא קורא בספרים האלה

מאפולוניוס מטיאנה למלך יאשיהו ועד מייסד הדת המורמונית — רבים השתמשו בתחבולה הספרותית של גילוי כביכול של טקסט אותנטי שנשכח או שאבד כדי לזכות במהימנות, בסמכותיות או בקדושה

05.06.2018 11:16 11

יעקב שביט

לזכרו של פרופסור דוד שביט, שחי עם ספרים

סיפור הגילוי של ספר גנוז הוא תחבולה ספרותית נפוצה המופיעה בגירסאות שונות עוד מימי קדם. לפעמים מספר לך המחבר שגילה טקסט אותנטי שנשכח או אבד; לפעמים מתברר שאין זה אלא טקסט המתחזה לעתיק יומין וכל מטרתו היא לזכות את מחבר הספר במהימנות, בסמכותיות, ולפעמים גם בקדושה. "קדמוניות גדולה מעניקה לספרים סמכות", במלים אלה ניסח אב הכנסייה טרטוליאנוס (160-225 לספירה לערך) את המסורת ארוכת השנים הזאת. וכך, במקום שטקסט קדום שיש בו צורך למטרה מסוימת אינו בנמצא, ממציאים אותו או מגלים אותו.

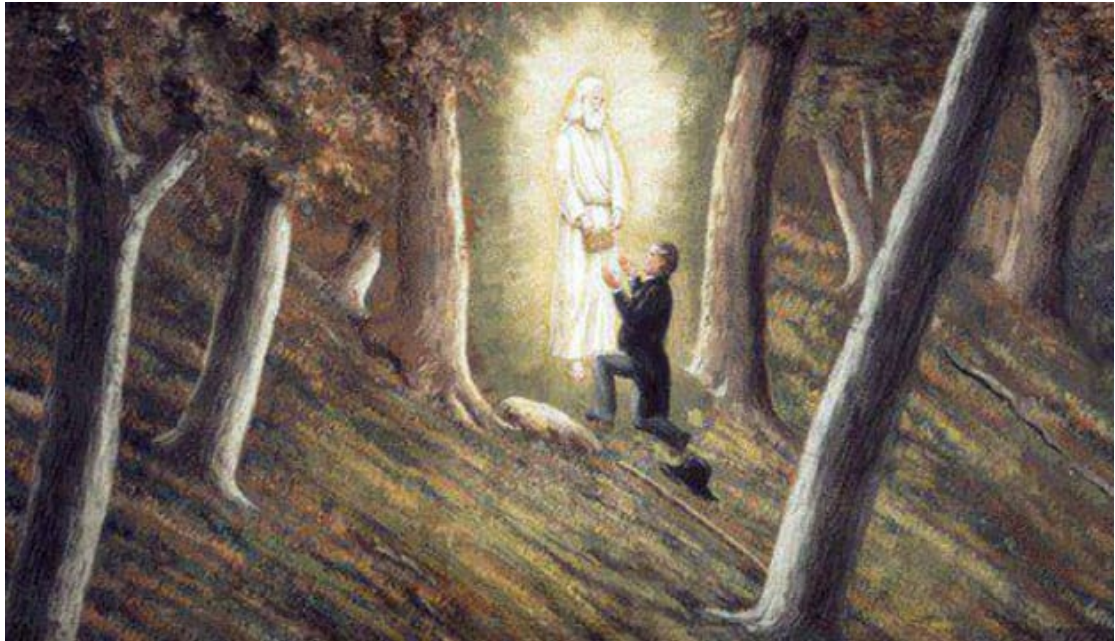
מספרים, למשל, על אפולוניוס מטיאנה (Tyana) שבקפדוקיה, פילוסוף ניאופיתגוראי ועושה נפלאות בן המאה הראשונה לספירה, שהוא נכנס למערה ומצא בה זקן יושב על כס זהב ומחזיק בלוח איזמרגד ולרגליו ספר ושמו "מסתרי הבריאה" מאת הרמס טריסמגיסטוס (=הגדול ביותר שלוש פעמים), שילוב של האל המצרי תחות והאל היווני הרמס. דוגמה נוספת היא חיבור מהמאה העשירית ושמו "אוצר אלכסנדר מוקדון", המספר על הח'ליפה העבאסי אל-מעצם, בן המאה התשיעית, שגילה בקיר של מקדש תיבה שבה טמן אנטיוכוס הראשון ספר מוזהב שנתן אריסטו לתלמידו אלכסנדר מוקדון על שום שמצא אותו ראוי לדעת את חוכמת המלך הקדמון הרמס שחי לפני המבול. ומאותה תקופה ממש המלומד והמתרגם הערבי יחיא אלבטריק ("הישמעאלי המעתיק", בתרגום לעברית של יהודה אלחריזי) מספר כיצד הגיע ל"היכל עובד שמש אשר בנה אותו הרמס הגדול לעצמו, ומצאתי בו נזיר אחד בעל חוכמה גדולה ובינה יקרה ונתחכמתי אליו ונתחברתי עמו ובאתי אליו בתחבולות עד שנתן לי רשות לעיין בספרי ההיכל אשר היו מונחים שם". כך בא לעולם החיבור הפסוודו-אריסטוטלי "ספר סוד הסודות" (בערבית: כיתאב סר אל אסראר;

בלטינית, (*Secretum Secretorum*): ובמאה השלוש-עשרה צורף לו החיבור "לוח האזמרגד, או סודו של הרמס", שהיה במשך יותר מאלף שנים ספר הקודש של האלכימאים.

ובעולם היהודי השתמש בתחבולה זו המשכיל אברהם קרוכמל, בנו של הוגה הדעות נחמן קרוכמל (רנ"ק), מחבר "מורה נבוכי הזמן". קרוכמל סיפר שספרו "הכתב והמכתב" (למברג, 1874) מבוסס על צרור כתבי יד שמצא בנזיק סלע ליד העיר מז'בוז' שבפודוליה, שהיו ברשותו של ברוך שפינוזה, ששרף אותם, אבל לא לפני שר' אדם, תלמידו הפולני, הספיק להעתיקם, ומסר אותם לבנו, שהיה מורו לקבלה של הבעל שם טוב. והבעל שם טוב, שהבין את הסכנה הטמונה בכתב היד, הסתירו מתחת לסלע והעמיד עליו ארבעה שומרים, שניים טהורים ושניים טמאים, עד שקרוכמל שמע "קול" שסיפר לו על הספר והוא יצא לחפשו. אחרי שהתגבר על כל המכשולים שעמדו בדרכו מצא קרוכמל את "הכתב", כלומר, נוסח המסורה, ואת "המכתב", כלומר, "תיקוני הסופרים" שלו. בצרור הכתבים נמצאו גם מכתב שכתבו תלמידיו של פרשן המקרא אברהם אבן עזרא ומכתב שכתב שפינוזה ובו הצדיק את תיקוניו "אף נגד המסורה".

באמצעות הסיפור שרקח ביקש קרוכמל להכשיר את תיקוני הסופרים שהציע (והעתיק מאחרים), ויותר מזה, להטיף למחקר חופשי, שכן "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה בדרור וחירות". את דמותו של ר' אדם, מחברם של כתבים נסתרים שהגיעו לבעש"ט, שאל קרוכמל מ"ספר שבחי הבעש"ט" (1814-1815), שם ר' אדם מצא במערה כתבים העוסקים ב"רזים ומסתורין" וסתרי תורה ומסר אותם לבעש"ט, שהחביאם בסתר נזיק וגולל עליו אבן.

כל אלה הן חוליות בשלשלת ארוכה של סיפורים על טקסטים מאגיים וחיבורים אוקולטיים שמקורם במצרים הפרעונית וההלניסטית, וממנה עברו ממקום למקום ומתרבות לתרבות למרות מחסומי דת ושפה, בלי שברוב המקרים נדע את זהות המתווכחים בתהליך הזה של שאילה והעתקה. במצרים נועדו ספרי מאגיה להיות נחלת מעטים, כפי שמלמד סיפור מתקופת ההיקסוס שעלילתו מתרחשת בתקופת השושלת הרביעית והמספר על קוסם ושמו ג'די, המתבקש על ידי פרעה ח'ופו להביא אליו את ספר הכשפים שכתב האל תחות, אל החוכמה הרב תחומי, כדי שיוכל להעתיקם. ג'די יודע היכן הספרים אבל אין בכוחו להביאם. בשני הנוסחים של הסיפור בדמוטית שנשתמרו בתקופה ההלניסטית, יוצא כאמאוס, בנו הרביעי של רעמסס השני, הכוהן הגדול של מקדש פתאח' במפיס, להשיג את הספר שכתב תחות במו ידיו ולבסוף מוצא אותו בקברו של הנסיך נאנפרכאפתח, ששילם על הספר בחייו ובחיי אשתו ובנו.

אלמנטים דומים נמצא בסיפור על חיבורים פיתגוראים שנתגלו ברומא בשנת 181 לפני הספירה בקברו של נומה פומפיליוס, המלך האגדי השני של רומא (715-673 לפנה"ס). הסיפור הזה מופיע לראשונה במאה השנייה לפני הספירה, התגלגל במרוצת השנים בכמה גרסאות, והתקבל כאמין. ברוב הגרסאות הקבר נתגלה בעת חריש לרגלי גבעת יניקולום ברומא ונמצאו בו שתי תיבות אבן גדולות, שלפי הכתובות עליהן התברר שבתיבה אחת קבור נומה ובאחרת נגנזו הספרים שכתב. כשנפתחה התיבה הראשונה לא נמצאו בה שרידים של המלך, ואילו בשנייה נמצאו מגילות ביוונית שעניינן פילוסופיה פיתגוראית, גילוי המלמד שנומה היה תלמידו של פיתגורס. הסנאט מצא שהכתבים נוגדים את הדת הרומית והורה לשרוף אותם. עתה נותר רק להחליט אם הסיפור הוא בדיה או שהמגילות הפיתגוראיות אכן נמצאו.

מהספרות היהודית נזכיר את ספר הישר מהמאה השש־עשרה, המספר על קצין בצבא טיטוס, סידרוס שמו, שמצא בבית אחד בירושלים החרבה חבית שנשמנו בה מגילות וספרים קדומים רבים, "וימצא שם זקן אחד יושב והוא קורא בספרים האלה". הוא הביא את הזקן ואת אוצר הכתבים לסביליה, שם נבנה להם "בית גדול", וכך "נוסדה" הספרייה היהודית הראשונה.

וכאילו לא די היה באוצרות שגילו "מחפשי ספרים" כמו גוארינו מוורונה (1374-1460), שהביא אתו מקונסטנטינופול תיבות עם כתבי יד שאבדו במצולות, או פוג'ו ברוצ'וליני (1380-1459), שגילה במנזר בפולדה שבדרום גרמניה את כתב היד של "על טבע היקום" ללוקרטיוס — החלה להתפשט תופעת הזייפנים. על ההומניסט וההיסטוריון האיטלקי

ליאונרדו ארטינו (1370-1444) נאמר שגילה כתב יד של ההיסטוריון הביזנטי פרוקופיוס, תירגם אותו ללטינית וטען שהוא מחברו.

סיפורי גילוי החלו גם להופיע בספרות היפה. הסופר והמלומד הגרמני כריסטוף מרטין וילאנד (1733-1813) מספר איך "נמצאו" על ידי "צייד ספרים" הדיאלוגים של דיוניסוס מסינופה (1770) במנזר אחד, ששמו לא נמסר, שספרייתו מנתה כאלף כתבי יד, רובם "ספרי קריאה חסרי תועלת". כתב היד הבדוי הזה, שתורגם לערבית בבגדד העבאסית וממנה ללטינית בפאס שבמרוקו, כלל דיאלוגים של הפילוסוף הקיני שנחבאו בספרייה במשך יותר משמונה מאות שנים בלי שמישהו מהנזירים טרח לעיין בו.

לווילאנד היתה השפעה גדולה על ספרות ההשכלה, וכשבא יצחק סאטנוב (1732-1804) — שזכה לכינוי "זייפן שיטתי", ש"בודה ספרים בלבו" ומייחס אותם למתים — לציין את המקום שבו מצא לכאורה את כתב היד של הספר "משלי אסף" (1789) שחיבר אסף בן ברכיה "מן המשוררים אשר בלויים", הוא נאלץ להמיר מנזר בספרייה "של אחד השרים" בברלין בלי להסביר איך הגיע כתב היד הזה לשם. סאטנוב כתב כי בניגוד ל"זייפנים" אחרים, הגונבים מאחרים ומייחסים מה שגנבו מעצמם, הוא מייחס לאחרים מה שכתב בעצמו, ובכלל זה את חיבורו "חיבורא תניינא", לכאורה קונטרס מספר הזוהר שבו הבליע רעיונות של הרמב"ם ושל קאנט. אבל ייחוסו למחברים מימי הביניים לא מנע ממבקרו להטיח בו שהוא כותב דברי מינות.

דתות מעדיפות מסירה על ידי שליח. כך לדוגמה, בשלהי המאה החמישית לספירה מצא הארכיבישוף אנתמיוס עותק של "הבשורה על פי מתי" בקברו של השליח ברנבא בקפריסין, תחת עץ חרוב. לפי גירסה מהמאה השישית, ברנבא התגלה שלוש פעמים לארכיבישוף והורה לו לגלות את הקבר. בזכות הזיוף הזה זכתה הכנסייה הקפריסאית למעמד של כנסייה-ראם אפוסטולית, והקיסר הביזנטי ציפה אותו בזהב ושמר אותו בארמונו.

כל אלה הן אנקדוטות לעומת ההצלחה של ג'וזף סמית' הבן. בספטמבר 1823 התגלה לו מורוני, בנו של הנביא-ההיסטוריון מורמון, שאסף וקיצר דברים שכתבו נביאים קדמונים על לוחות זהב. מורוני, שקיבל את הלוחות מאביו, הסתיר אותם בגבעת Cumorah, קמ לתחייה, התגלה לנביא סמית', גילה לו את מקום המסתור, וזה תירגם אותם בהשראה אלוהית מ"מצרית מתוקנת" והוציאם לאור בספר מורמון.

בעת בדק הבית בבית המקדש בתקופת המלך יאשיהו (מלכים ב' כ"ב-כ"ג) התגלה ספר הברית, ספר התורה, וספר תורת ה' ביד משה (דברי הימים ב' ל"ד י"ד). המחקר עסק הרבה בשאלה מה היה טיבו של הספר שהתגלה ובשאלת המהימנות של הסיפור, וכצפוי

נתלו למחקר גם לא מעט סברות כרס. בכל מקרה, הסיפור המקראי אינו מוסר מתי אבד הספר המקורי, או נשכח, אבל אם נקבל את הסיפור, משתמע ממנו כי מה שנמצא בבית המקדש היה העותק האחד והיחיד של התורה, וגם קיומו של זה נשכח ימים רבים. אם אכן כך הדבר, אי אפשר שלא לתהות איך ידע העם לקיים את ההוראות הפולחניות בו, וגם האם ניתן לבסס רסטורציה (או מהפכה פולחנית) בעזרת ספר שלא היה ידוע לא רק לעם אלא גם לכוהנים ולנביאים, ותוכנו נודע להם רק אחרי שהמלך קרא באוזניהם את הכתוב בו, והאם העותק היחיד הזה של התורה, שנשתמר בדרך נס, הוא ספר תורת משה שממנו קרא עזרא באוזני העם (עזרא ח'). זאת לא נדע, כי המקרא לא מספר את תולדות הספר המדובר.

המעמד, הערך והחשיבות של "הספר" היו פועל יוצא מכך שרק באמצעותו היה אפשר להעביר "חוכמה" מדור לדור. לכן דמויות מיתולוגיות כמו חנוך (לו יוחסו 356 ספרים!) מעביר לבניו: "והיו הספרים אשר נתתי לכם נחלת מנוחתכם אל תסתירום מפני כל החפצים וביארתם אותם למען יידעו מעשי ה' הנפלאים מאוד (חנוך ב' י"ג ק"י) ועוד.

אין מה להתפלא כי שכשלא היה בנמצא טקסט קדום אותנטי הפתרון היה לחבר טקסט כזה ולהציגו כקדום. במלים אחרות, כבר התרבויות העתיקות הבינו ש"חוכמה" אינה רק מושג מופשט, או מאונש, אלא יש לה תוכן קונקרטי; יהיה זה קובץ חוקים, חיבור פילוסופי, או טקסטים מאגיים.

כלומר, המסורת האגדית חוצת התרבויות על גילוי ספרים קדומים באה לעולם בשל המקום החשוב שתפס הספר בתרבות: הוא עצמו נהפך לסיפור והיתה לו ביוגרפיה.